

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLÂF DEVLETLERİNİN HAPİSHANELERE MÜDAHALELERİ VE GAYRİMÜSLİM MAHKÛMLARI TAHLİYE ETMELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ferudun ATA*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın sona erip, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) kısa bir süre sonra İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm kurum ve kuruluşlarını ele geçirecek her şeye müdahalede bulunmuşlardır. İtilâf Devletlerinin müdahalede bulunduğu kurumlardan birisi de hapisânelerdir. Adli bir kurum olarak hapisânelere karşı yapılan bu müdahaleler, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını kaybettiğinin bir bakıma tescili idi. Bu çalışmada, İtilâf Devletlerinin, işgal ortamının da etkisiyle, hapisânelere gelerek cinayet, hırsızlık, gasp gibi sebeplerden dolayı mahkûmiyetleri çok önceden kesinleşmiş olan gayrimüslim mahkûmları, hükûmet ve hapisâne yetkililerinin itirazlarına rağmen hapisânedan zorla ve tehditle alıp götürmeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti, Mütareke, Hapisâne, Mondros Mütarekesi.

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

**THE INTERFERENCE OF THE ENTENTE
STATE TO THE PRISONS AND THE RELASING OF THE
CONVICTS DUKING THE PERIOD OF THE ARMISTICE**

ABSTRACT

A short time after the end of World War I and the signing of the Mudros Armistice (30 October 1918). The Entente States occupying İstanbul interfered in everyting by getting hold of almost all the institutions and foundations. Prisons were one of the foundations The Entente State interfered in. Interference in prisons which were examples of judicial institutions showed that the Ottoman Government had lost its independence. The Study deals with The Entente State' coming to the prisions and taking away the non-Muslims convicts who were sentenced long ago for murder, theft and usurpation by force and threat despite the objections of the goverment and the prison authorities.

Key Words

The Entente State, Ottoman State, armistice, foundation, Mudros Armistice

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşını kaybedip İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla yeni bir döneme girmiştir. Çünkü bu mütareke, Osmanlı Devleti aleyhine son derece ağır hükümleri kapsamaktaydı. Diğer taraftan İtilâf Devletleri, mütarekenin imzalanması ile birlikte hemen harekete geçmişler ve 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren karaya asker çıkarmak suretiyle İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdir¹. Bu muamele ile İtilâf Devletleri, mütarekenin hüküm ve maddelerini "*pek çirkin bir şekilde ihlâl*" etmişlerdir². Sanki fethettikleri bir ülkeye gelir gibi, "*mağrur bir eda*" ile İstanbul'un her tarafına dağılmışlardır³.

Öte yandan, İstanbul'un her tarafına yayılan İtilâf Devletleri'ne ait askerler, mülkiyeti devlete veya şahıslara ait binalara,yalılara, okullara, askerî kışlalara, otellere velhasıl gözlerine kestirdikleri en güzel mekanlara yerleşmişlerdir⁴. Bunu yaparlarken de içinde oturmakta olan kim olursa olsun kapı dışarı atmışlardır. Nitekim, Daruleytam talebelerini soğuk bir kış günü sokağa atacak kadar acımasız davranmışlardır⁵. Hatta Üsküdar Adliyesinin evrak mahzenine atlarını bağlayacak kadar ileri gitmişlerdir⁶.

İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, söz konusu mekânlara yerleştikten kısa bir süre sonra, idarî ve siyasî kontrolü tam olarak ele almak ve başkenti baskı altında tutabilmek için birtakım örgütlenmelere gitmişlerdir. İngiltere, Fransa ve İtalyan güçleri tarafından oluşturulan bu örgütlenme biçimi ile İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin başta yargı ve hukuk sistemi olmak üzere hapishâne, güvenlik, sağlık, ulaşım, haberleşme, gümrük ve

¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/IV, Ankara 1991, s. 786; *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Haz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1962, s. 123-124.

² *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Sani 1334 (18 Kasım 1918), nr. 2564.

³ Ebuzziyâde, "Ne Yapacağız, Nasıl Kurtulacağız", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Sani 1334 (18 Kasım 1918), nr. 2564.

⁴ Galip Kemali Söylemezoglu, *Başımıza Gelenler- Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya- (1918-1922)*, İstanbul 1939, s. 25-26; Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII/53, (Temmuz 2002), s.334.

⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (BOA., DH. KMS)*, 51-1/11.

⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emriye ve Hapishâneler İdaresi Evrakı (BOA., DH. MB. HPS)*, 138/17.

pasaport denetimini ellerine almışlardır⁷. Bu dönemde artık Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığından söz etmek oldukça güç olup, İstanbul neredeyse tamamen İtilâf Devletlerinin hakimiyeti altına girmişti.

İstanbul'un işgal edilmesiyle şehrin huzur ve sükûnu da bozulmuştu. İşgal kuvvetlerine ait görevlilerin, rütbe ve unvanı ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin memurlarına ve halka yönelik rencide edici davranışları büsbütün artmıştı. İstedikleri Osmanlı subaylarını veya diğer görevlileri ya bizzat kendileri tutuklamakta veya hükûmet aracılığıyla tutuklattırmaktaydılar. Örneğin, Harbiye Nezareti'nce İstanbul'a çağrılan Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa İstanbul'a gelir gelmez Haydar Paşa istasyonunda İngilizler tarafından tutuklanmıştı⁸. Özellikle Osmanlı vatandaşı Ermeni ve Rumların şımarık hareketleri ve Türklere yönelik tahrik edici davranışları tahammül edilmez noktalara ulaşmıştı. Diğer taraftan, Türkçeyi ve muhiti iyi bilmeleri sebebiyle Ermeni ve Rumlar, İtilâf Devletleri temsilcilerine gönüllü rehberlik ederek, "tehcir suçlusu" Türklerin takip ve cezalandırılmalarında aktif görev almışlardı. Hatta Ermeniler ve Rumlar İngiliz elbiseleri giyerek Türklere hakaret etmekte ve haraç toplamaktaydılar⁹. Ermeniler tehcir edilirken, memur olmaları sebebiyle istisna tutulup görevlerinin başında bırakılan Ermeni memurlar bile, artık şartların değişmesi ve İstanbul'un işgal edilmesi üzerine İtilâf Devletlerine güvenerek, sahip oldukları imkânları ve resmî nüfuzlarını Osmanlı Devleti aleyhine kullanmaya başlamışlardır. Nitekim, Kumkapı sahilinden karaya silah çıkaran Ermenileri yakalayan Türk polisleri durumu telefonla Dahiliye Nezaretine haber vermek istemişler, ancak postanede görevli Ermeni memurlar elektrikleri kesmek suretiyle bu haberleşmeyi engellemişlerdir¹⁰. Öte yandan, İtilâf Devletlerinin özellikle Ermenilerin tehciri sırasında görev alan İttihatçıları yargılama konusundaki niyetlerini fırsat bilen Ermeni ve Rumlar, onlara mihmandarlık ve kılavuzluk ederek, intikam almak istedik-

⁷ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İstanbul 2000, s. 95-120; İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romalı*, 2, İstanbul 1995, s. 10-11; Z. Türkmen, agm, s. 36-37.

⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Mart 1335 (4 Mart 1919), nr. 2667.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Evrak Odası (BOA., BEO), 349933.

¹⁰ BOA., DH. KMS., 49.2/32.

leri Türklerin çeşitli iftiralarla tutuklanmalarını ve cezalandırılmalarını sağlamışlardır¹¹.

Tüm bu olanlara karşılık Osmanlı Devleti'ni idare edenlerdeki genel tutum; yıkılmış ruh hali, acziyet, tereddüt ve teslimiyet şeklinde idi. Dolayısıyla, mütareke dönemi hükümetlerinin teslimiyetçi tavırları işgal devletlerinin cesaretini daha da artırmış, bu yüzden de ülkeyi idare edenler en ağır muamelelere maruz kalmışlardır. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri dönemindeki politika, İtilâf Devletleri ile işbirliği şeklinde cereyan ettiği için, bu durum müdahalelerin dozunun daha da artmasına yol açmıştır.

Böylece yanlarına Osmanlı vatandaşı Ermeni ve Rumların yardımını da alan İtilâf Devletleri, hem Osmanlı Devleti'nin asker - sivil tüm memurlarına ve vatandaşlara son derece onur kırıcı biçimde davranmışlar, hem de devletin resmî kurumlarına fiilî müdahalede bulunmuşlardır. Bu meyanda, çalışmamızın konusunu teşkil eden hapis hanelere giderek, burada adam öldürme, cinayet, hırsızlık, ırza tecavüz gibi suçlardan mahkûm olmuş Ermeni ve Rumları hiçbir makamdan izin almaksızın alıp götürmüşlerdir. Bununla, artık Osmanlı Devleti'nin ülke içinde herhangi bir hükümlünlüğünün kalmadığı çok açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.

I- Hapishaneler Komisyonu

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a askerlerini çıkaran İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı Devleti'nin kontrolünü ellerine geçirmek için son derece aceleci davranmışlardır. Nitekim, İstanbul'un askerî komutasının kimin emrinde olacağı hususunda İtilâf Devletleri kendi içlerinde birtakım ihtilâf ve rekabet içinde olmuşlarsa da, işgal kuvvetleri içinde daha fazla askere sahip olan İngilizler, Aralık ayı başında Harbiye Nezareti ve Posta ve Telgraf İdaresi'ni işgal etmiştir¹². İlerleyen dönemde ise bu devletler, Osmanlı Devleti'ni yönetmek ve tamamen ele geçirmek için Polis Komisyonu, Sağlık Komisyonu, Gıda Komisyonu, Sansür Bürosu ve Telgrafların Denetimi

¹¹ Mütareke döneminde yapılan Ermeni tehciri yargılamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Ferudun ATA, *Divân-ı Harb-i Örfiler ve Ermeni Tehciri Yargılamaları* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003.

¹² B. Criss, *İşgal Altında*, s. 96-100; Z. Türkmen, "İstanbul'un İşgali...", a.g.m., s. 336.

Komisyonu gibi denetim ve kontrol mekanizmaları oluşturmuşlardır. Bu komisyonlardan birisi de Hapishâneler Muhtelit Komisyonudur. Bu komisyonun görevi aslında sadece, hapishânelerin hangi şartlar içinde faaliyet göstermekte olduğuna bakmaktı¹³. Öyle hapishânelere müdahale etmek, mahkûm çıkartmak veya hapishânelerdeki mahkûmları sorgulamak gibi görevleri yoktu. Zaten mütarekeden hemen sonra kurulmuş olan Mütareke Komisyonu da, Hapishâneler Komisyonunun yetki ve sorumluluklarını belirlemişti. Buna göre, söz konusu komisyonun herhangi bir idarî görevi olmayacağı gibi, hiçbir işe de karışmayacaktı. Sadece hapishânelerin çeşitli muâmeleleri için teftiş görevini yerine getiren Muhtelit Komisyon olarak iş görecekti¹⁴.

Ancak, Hapishâne Komisyonunun görev ve yetkileri baştan belirlenmiş olmasına rağmen, İtilâf Devletleri temsilcileri buna hiç uymamış, az sonra çeşitli sebep ve bahanelerle hapishânelere gelerek Hıristiyan mahkûm ve tutukluları çıkartmaya başlamışlardır. Bunu yaparlarken çoğu zaman Adliye Nezareti'ne veya Hapishâneler İdaresine haber verme veya herhangi bir izin alma tenezzülünde bulunmamışlardır.

II- Mahkûmların Tahliyesi ve İlk Tepkiler

Mütarekenin imzalanmasını müteakiben İstanbul'a gelen İtilâf Devletleri mensupları, hapishânelerdeki Hıristiyan tutuklu ve mahkûmları belirleyerek önemli bir kısmını tahliye etmek suretiyle ilk icraatına başlamışlardır. Fakat bu tahliye ile ilgili işlemler başlangıçta mütareke kapsamında ele alınmış olup, daha çok savaş zamanı İtilâf Devletleri hesabına çalıştığı anlaşılıp bu yüzden mahkûm olmuş Osmanlı vatandaşı Hıristiyanlara yönelikti. Yani bu ilk tahliyeler, Osmanlı Devleti'nin, mütareke gereği İtilâf Devletleri ile varılan anlaşmanın sonucuna göre yapılmıştır¹⁵.

¹³ William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", İstanbul 1920, Editör: Clarence Richard Johnson, Çeviren: Sönmez Taner, İstanbul 1995, s. 102-105.

¹⁴ Bu komisyonun görevi aynen şöyle tarif edilmiştir: "Hapishâneler muâmelâtına bakmak fakat hiçbir hususa müdahale etmemek ve bir mahiyet-i idarîyi hâiz olmamak kuyûduyla hapishâneler teftişine memur oldukları..." BOA., DH. MB. HPS., 110/6, Lef 2. Ayrıca mütareke döneminde, İstanbul'daki askerî ve sivil hapishânelerin durumlarını çeşitli yönden inceleyen bir kaynak olarak bakınız. Mütmin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishâneleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, s. 73.

¹⁵ BOA., DH. MB. HPS., 132/13.

Ancak çeşitli hapis-hânelerdeki Hıristiyan mahkûmların çıkarılması işle- mi bu çerçeveye ile sınırlı kalmamış, çok daha önceden işlemiş oldukları hır- sızlık, cinayet vb. suçlardan dolayı mahkûm olan Ermeni ve Rumlara ca teşmil edilmiştir. Böylece hapis-hânelere yönelik müdahaleler, mütareke hükümlerine aykırı olarak artmaya başlamıştır. Bu kapsamda, mahkûm ol- muş Ermenilerin tahliye edilmesi ile ilgili tespit edebildiğimiz ilk bilgiler, 1918 yılı Kasım ayının son günlerine aittir. Bunlar altı kişi olup, Sinop ha- pishânesinde yatmakta olan Ermeni mahkûmlardır. Buraya gelen Fransız zırhlısının, söz konusu Ermeni mahkûmları mahallî yetkililerden talep edip, onların da teslim etmesiyle ilk tahliye işlemi gerçekleşmiştir. Bu tahliye işlemi, burada Ermeni mahkûmlarla aynı koğuşta yatmakta olan Müslü- man mahkûmların tepkilerine yol açmıştır. Fakat Müslüman mahkûmların burada gösterdikleri tepki Fransızlara değil, daha çok Ermenilerin affedil- melerini sağlayan Osmanlı hükümetine yöneliktir.

Netice itibariyle Sinop'taki Müslüman mahkûmlar, 30 Kasım 1918 ta- rihinde Tevfik Paşa'ya hitaben bir telgraf çekerek öfkelerini dile getirmiş- lerdir¹⁶. Çaresizlik hissinin de yer aldığı bu telgrafta Müslüman mahkûm- lar; "*Mademki Ermeniler affedildi, bizi de serbest bırakınız*" demişlerdir. Ayrıca Müslüman mahkûmlar, aynı kanunun mahkûm ettiği şahıslardan bir kısmının kurtulup da diğer kısmının bırakılmamasının haksızlığına temas et- mişlerdir. Fransızlar ve İngilizler Ermenilere "*şefkat gösterirken*", kendi- lerine de Osmanlı hükümetinin "*biraz olsun merhamet*" göstermesini iste- yen söz konusu mahkûmlar, Tevfik Paşa'ya âdeta yalvarmışlardır.

Anadolu'nun her tarafı işgale uğradığı için, artık bu tür müdahaleler münferit bir olay değil, birçok şehirde meydana gelmekteydi. İtilâf Dev- letleri temsilcileri, herhangi bir şehre vardıkları zaman hapis-hâneleri de zi- yaret etmeyi(!) ihmal etmiyorlar, buralarda yatmakta olan Hıristiyan tutuk- lu veya mahkûmların serbest kalmasını sağlıyorlardı. Nitekim, 5 Şubat 1919 tarihinde Lapseki, Ezine ve Bayramiç hapis-hânelerine teftiş amacı- yla gelen İngilizler, burada hırsızlık ve adam öldürme suçunda mahkûm ola-

¹⁶ 30 Kasım 1918 tarihinde söz konusu telgrafi Sinop hapis-hânesinden çeken şahıslar şunlardır: Mustafa, Mehmet, Recep, Arif, Hüsnü, İlyas, Eşref, Tevfik olmak üzere toplam 19 kişidir. BOA., DH. MB. HPS. 108/51.

rak burada bulunan 59 Rum ve Ermeniye, mahallî idarecilerin karşı çıkmasına rağmen zorla tahliye etmişlerdir¹⁷.

İtilâf Devletleri ayrıca Hıristiyan sanıkların çeşitli suçlardan dolayı mahkemedeki yargılama süreçlerinin yavaşlığını da bahane etmişler ve bu konuda Osmanlı hükümetlerine notalar vermişlerdir. Kendilerince tayin ettikleri süreye kadar tutukluların mahkemeleri sonuçlanmazsa tahliye edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Bu çerçevede; Bursa, Adapazarı, İzmit, Gebze, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Kütahya, Afyon, Akşehir, Iğın ve Konya'daki hapishânelerde mevcut 1732 tutukluya ait davanın hızlı bir şekilde bitirilmesini istemişlerdir¹⁸. Bazen de hükümet, görmüş olduğu baskılar sonucu, hapisteki gayrimüslim mahkûmu kendisi affetmek zorunda kalmıştır¹⁹. Nitekim, on sene hapis cezasına mahkûm olmuş Mıgırdıç Kirgoryan adlı bir Ermeni, İngiliz Siyasî Mümessilliğinin talebi ile, daha cezasının yarısını bile yatmadan hükümet tarafından tahliye edilmiştir²⁰.

Bu tahliye işlemlerinden birine şahit olan ve kendisi de o anda (20 Ocak 1919) hapishânedeki tutuklu bulunan Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey bu olayı şöyle anlatır: “İngiliz, Fransız ve Yunan zabıtlarından mürekkep bir heyet tevkifhâneye geldi. Gayrimüslim ve ecnebi mahpusları tahliye etmek vazifesiyle mükellef imişler! Hapishânelerde yalnız Müslümanlar kalıyor. Odama geldikleri vakit beni sordular. İsmimi ve hüviyetimi anla-yınca; kapıdan, ‘inşallah ilk birinci sen asılacaksın’ diyerek sıvıştılar. Bunu söyleyen İstanbullu bir Rum imiş”²¹.

Gayrimüslim tutuklu veya mahkûmları çıkarmak amacıyla hapishânelere gelen İtilâf Devletleri temsilcileri, genelde bu işlemi bir bahane ile gerçekleştirmişlerdir. Bu bahaneler, mahkûmları tedavi ettirmek gibi masum istekler şeklinde gözükse de, gerçek amaç, hapishânelerde Hıristiyan mahkûm bırakmamaktır. Nitekim, 9 Ocak 1919 tarihinde hapishâneye giden İngiliz Amirali, tedavi ettirmek gerekçesiyle katil, hırsız ve cani Rum ve Er-

¹⁷ BOA., DH. MB. HPS., 109/30.

¹⁸ BOA., DH. MB. HPS., 127/42.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA. DH. ŞFR), 97/32.

²⁰ BOA., BEO., 347725.

²¹ Nejdet Bilgi, Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hâtıraları, İzmir 1997, s. 132-133.

meni 40 kadar kadın-erkek mahkûmu çıkartmış, sonra da serbest bırakmış-
tır²². İtilâf Devletlerinin tutukluları salıvermek için bahaneleri bazen de on-
ların iâşelerine iyi bakılmadığı yönünde olmaktadır²³.

İtilâf Devletleri temsilcileri, tutukluları tahliye etmek için genelde Os-
manlı Devleti'nin resmî tatili olan Cuma gününü tercih ediyorlardı. Hapis-
hânedeki görevliler bunun kasten yapıldığını belirterek, böylece devletin
resmî makamlarının küçük düşürülmesinin hedeflendiğine dikkat çekiyor-
lardı²⁴. Ayrıca hapis-hâneye Cuma günü gelmekle, birtakım bürokratik mu-
amelelerle uğraşmak zorunda da kalmıyorlardı. Çünkü mütareke hükümle-
rine göre; hapis-hânedeki bir tutuklu veya mahkûmu çıkarmak sadece Ha-
pishâneler Müdüriyet-i Umumiyesinin aracılığıyla talep edilmesi halinde
mümkündü. Diğer taraftan hapis-hânedeki görevliler, gelenlere Cuma gü-
nünün tatil olduğunu, herhangi bir mahkûmun kendilerine teslimimin so-
rumluluk gerektireceğini hatırlatmışlarsa da, yapılan uyarıyı dikkate alma-
yarak istedikleri mahkûmları alıp götürmüşlerdir. Burada bulunan gardiyan
ve diğer görevliler ise, kendilerini hükümet nezdinde sorumlu olmaktan
kurtarmak için, mahkûmları hapis-hâneye gelen İtilâf Devletleri temsilcile-
rine teslim tutanağı imzalatmak suretiyle teslim etmişlerdir²⁵.

İtilâf Devletleri, hapis-hânelerdeki gayrimüslimleri hiçbir kayda tâbi ol-
maksızın çıkarmalarının yanı sıra, İstanbul'daki hapis-hânelerin fizikî du-
rumlarına da karışmışlar, buraların durumlarının düzeltilmesi ile ilgili Os-
manlı hükümetine tahkîr edici notalar vermişlerdir. Bu arada hapis-hâneler
belki bakımsız ve ilkel bir vaziyette idi. Ancak hapis-hânelerin bu ilkelliği,
İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı tavrı yanında çok daha basit
kalmaktaydı. Nitekim İngiltere, Fransa ve İtalyan Askêrî Ateşelerinin ha-
pishânelerle ilgili yapılmak üzere 27 Eylül 1919 tarihinde Dahiliye Neza-
reti'ne verdikleri notanın bazı maddeleri aynen şöyleydi: Madde 1- "Üskü-

²² BOA., DH. MB. HPS., 123/22; BOA., DH. MB. HPS., 135/21.

²³ BOA., DH. MB. HPS., 109/26.

²⁴ BOA., DH. MB. HPS., 98/50;

²⁵ Örneğin; Fransız İrtibat Polisi görevlilerinden Mösyö Tembe(?), yanına Rum tercümanlarını da
alarak hapis-hâneye gelmiş ve üç Yunanlı mahkûmu çıkarmak istemiştir. Kendisine resmî tatil olduğu
hatırlatılmasına rağmen dinlememiş, bunun üzerine üç Yunanlı mahkûm teslim evrakı imzalatılmak su-
retiyle verilmiştir. BOA., DH. MB. HPS., 98/50, lef, 5; BOA. DH. MB. HPS., 136/43, lef, 8, lef, 9.

dar Hapishânesinin inşaatı derhal tamamlanmalıdır. Hapishâne kullanılabilir hâle gelince, derhal Hapishâne-i Umumi'de bulunan tehlikeli mahpuslar Üsküdar'a nakledilmelidir." Maade 2- "Üsküdar Hapishânesi müdürlüğüne daha ehliyetli bir memur tayin edilmesi münasip olur. Hapishâneler Komisyonu 18 Eylül'de adı geçen hapishâneyi teftiş ve bazı tadilat teklif ettikleri halde, 23 Eylül'de vuku bulan ikinci ziyaretlerinde hiçbir şeyin yapılmamış bulunduğunu müşahede etmişler ve hatta saat on kırk beşe kadar müdürün hâlâ vazife başına gelmediği görülmüştür"²⁶. Böylece İtilâf Devletleri, hem istedikleri Hristiyan mahkûmu çıkartmak, hem de hapishânelerin durumu ile ilgili olarak Osmanlı Devletine emirler vermek suretiyle egemenliklerini kurmuşlardır.

III- Mahkûmların Tahliye Edilmesi Karşısında Oluşan Tepkiler

İtilâf Devletlerinin Ermeni ve Rum mahkûmları hapishânelerden zorla ve görevlileri tahkir edici biçimde çıkartması, şüphesiz hükümete büyük bir rahatsızlık meydana getirmekte, söz konusu devletlere karşı tepkilerin doğmasına yol açmaktaydı. Ancak bir şey de yapılamıyordu. Belki de başlangıçta bu müdahalelerin belli kişilerle veya hapishânelerle sınırlı kalacağı tahmin edilmekteydi. Ancak İtilâf Devletlerinin bu davranışların özellikle 1919 yılından itibaren artarak devam etmesi, üstelik devletin onurunun ve hükümlerinin anlayışının hiçe sayılması, Osmanlı hükümetinin İtilâf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. Nitekim, İngiliz Amiralinin 9 Ocak 1919 tarihinde hapishâneye gelerek siyasî meselelerden, adam öldürmekten ve hırsızlık suçlarından mahkûm on üç gayrimüslimi alıp gitmesi üzerine Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nden durumun İngiliz Siyasî Mümessilliğine bildirmesini istemiştir. Bu tür iç işlerine karışacak davranışların bir daha tekrar etmemesi gerektiğini dile getiren Dahiliye Nezareti, bunun her yerde geçerli olan hukukun korunması ilkesi ile bağdaşmadığına dikkat çekmiştir. Bu konuda vâki olacak taleplerin de hükümet aracılığıyla yapılmasını dile getirmiştir. Dahiliye Nezareti ayrıca tahliye edilen mahkûmların tekrar yakalanmasını da istemiştir²⁷. An-

²⁶ BOA. DH. MB. HPS., 98/22, lef, 1.

²⁷ BOA., DH. MB: HPS., 123/22.

cak İtilâf Devletleri'nin yukarıdaki tahliye olayından sonra tutuklu Ermeni ve Rumları çıkarmaya devam etmesi üzerine, Hariciye Nezareti İtilâf Devletleri nezdinde yeniden girişimlerde bulunmuş, suçları sabit olup mahkûmiyet kararı verilmiş insanların tahliye edilmesinin asayişî kötü etkileyeceği uyarısını yapmıştır²⁸.

Cereyan eden bu olaylar, Tevfik Paşa'nın iktidarda olduğu (Ocak - Şubat 1919) günlerdir. Ayrıca bu aylarda Tevfik Paşa hükümeti zaten Ermeni tehcirinde görev alan İttihatçıların yargılanması konusunda yavaş hareket ettiği gerekçesiyle İtilâf Devletleri tarafından sürekli eleştirilmektedir²⁹. Dolayısıyla, hükümetin İtilâf Devletlerine yönelik eleştirilerine olumlu bir cevap alması zaten beklenemezdi. Gerçi bu müdahalelerin hükümetin çalışması ile bir ilgisi yoktu. Çünkü müdahaleler, Mart başında iktidara gelen Damat Ferit Paşa hükümetlerinde de aynen hem de artarak devam etmiştir. Nitekim, yeni hükümetin Dahiliye Nazırı Sadarete yazdığı tezkerede, hapisânelerdeki Hıristiyan mahkûmların tahliyesi devam ettiğinden, bu tür hareketlere karşı ne yapılacağını sormuştur. Dahiliye Nazırı öneri olarak da, daha önce mahkûm çıkartmanın önüne geçmek için bazen affedilmesi yoluna gidildiğini hatırlatarak, yine böyle bir karar alınabileceğini, yani suçluların affedilmesi suretiyle müdahalelerin önüne geçilebileceğini belirtmiştir³⁰.

Dahiliye Nezaretinin bu önerisinin kabul gördüğü, Mart 1919 tarihinden sonraki uygulamalarda genel olarak hükümetin kendisi bir kısım Hıristiyan mahkûmları affetmek suretiyle, İtilâf Devletlerinin müdahalesinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede, İstanbul hapisânelerindeki mahkûmların yanı sıra, İstanbul dışında bulunan mahkûmlar da af suretiyle tahliye edilmiştir³¹. Bu arada, İtilâf Devletlerinin baskısı sürekli olup, tüm hapisânelerdeki Hıristiyan tutukluların durumlarını takip ettiklerinden, bazen hükümete süre tahsis etmişler, belli süre içinde yargulamaları bitirilmeyen kişileri gelip kendilerinin tahliye edecekleri tehdidinde bulunmuşlar-

²⁸ BOA., DH. MB: HPS.,109/9.

²⁹ Vakıt, 3 Kar'ân-ı Sani 1335 (3 Ocak 1919), nr. 431.

³⁰ BOA., DH. MB: HPS.,109/30, tef. 3.

³¹ BOA., DH. MB: HPS.,109/32.

dır. Nitekim, İngiliz, Fransız ve İtalyan Askerî Ateşeleri 27 Eylül 1919 tarihinde hükümete bir nota vererek, 10 gün içerisinde adları yazılı şahısların davaları bitirilmezse tahliye edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Harbiye ve Adliye Nezaretlerine telgraf göndererek, işin ciddiyetine binaen, tutuklulardan hafif suç sahiplerinin salıverilmesini, büyük suç sahibi ve cinayet işleyenlerin davalarının da derhal bitirilmesi gerektiğinin ilgililere duyurulmasını istemiştir³². Bu gelişmeler üzerine hemen harekete geçirilerek yargılamalar sona erdirilmiştir. Buna göre; Ermeni ve Rum sanıkların bir kısmı tahliye edilmiş, bir kısmı da cinayetten yargılandıkları için affı mümkün olmadığı belirtilerek altı ay hapis cezasına çarptırılmışlardır. Dahiliye Nezareti de bu sonuçları İtilâf Devletleri Hapishâneler Komisyonuna bildirmiştir. Öte yandan Dahiliye Nazırının, tehdit içeren söz konusu yukarıdaki emirlerin yerine getirildiğini, bir işgal gücü olarak İtilâf Devletleri Hapishâneler Komisyonuna bildirirken derin saygılar içeren ifadelerde bulunması³³, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü çöküntüyü ayrıca gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekicidir.

İtilâf Devletlerine mensup kişilerin hapishânelere izinsiz ve rastgele gelip Hıristiyanları tahliye etmesi hep devam ettiğinden, hükümet bunun bir kurala bağlanmasını talep etmiştir. Hiç olmazsa tahliye işlerinin izinle veya ilgili bir makama haber verilerek yapılması gerektiği düşünülmüştür. Bu amaçla Hariciye Nezareti, Mütareke Komisyonu ile görüşerek bir anlaşmaya varmıştır. 9 Aralık 1919 tarihinde yapılan bu görüşmeden sonra İngiliz temsilci, bundan sonra Hapishâneler Müdüriyeti Umumisinin izni olmadan mahkûm tahliye edilemeyeceğini duyurmuştur³⁴. Aslında tahliye işlemini zaten kendileri gerçekleştirdiğine göre, bünyesinde İtilâf Devletleri temsilcilerinin de bulunduğu söz konusu müdürlükten izin almak suretiyle mahkûm çıkartılabileceği meselesi, daha çok Osmanlı hükümeti açısından bir anlam ifade etmekteydi. Yani böylece Osmanlı Devleti kendi siyasî onurunu zahiren kurtarmış gibi görünüyordu. Fakat izin almak sure-

³² BOA., DH. MB. HPS., 98/22, lef, 2.

³³ Yargılama sonuçları bildirildikten sonra aynen şöyle denmiştir: "...tahliyeleri mukarrer bulunduğu Harbiye ve Adliye Nezaretinden bildirilmiştir. Taraf-ı âlilerine iblâğı izbâr-ı ihtirâmât-ı mahsûsaya zer'â addolunmuştur". BOA., DH. MB. HPS.,98/26.

³⁴ BOA., DH. MB. HPS.,110/6, lef, 6.

tiyle bile olsa bir mahkûmun hapishânedeki çıkarılması, zaten başlı başına Osmanlı Devleti'nin herhangi bir siyasî otoritesinin kalmadığını göstermektedir. Bundan başka, alınan bu karara uyulmadığını, yine zorla mahkûm çıkartma işine devam edildiğini de ayrıca belirtmek gerekir.

Hıristiyan mahkûmların hapishânelere zorla çıkarılması, hükümetin ise buna engel olamaması bir tarafa, çeşitli baskılarla destek vermek zorunda kalışı, Hıristiyan mahkûmlarla birlikte benzer suçlardan ceza almış olup aynı hapishânelere yatmakta olan Müslüman mahkûmların isyan etmelerine sebep olmuştur. Hapishânelere çıkan isyanlar büyük boyutlara varmış, önüne geçilemez bir hâle ulaşmıştır³⁵. Hatta Müslüman mahkûmların tepkisini ortadan kaldırmak ve hapishânedeki sükûneti yeniden sağlamak için bazen silah bile kullanılmıştır³⁶. Hıristiyan mahkûmların tahliyesine gösterilen tepkiler içinde en büyüğü Aydın'da meydana gelmiştir. Adliye Nezareti'nin 25 Mart 1919 tarihinde İstinaf Müddeiumumiliği'ne gönderdiği; Ermeni ve Rumlardan cinayet sanıklarının tahliye edilmesi, cinayetle itham olunanların da takibatından vazgeçilmesi şeklindeki tebligatı³⁷, Aydın hapishânesindeki Müslüman mahkûmların büyük huzursuzluk duymalarına yol açmıştır. Bu arada ilginç bir olay yaşanıyor. Hıristiyanlar tahliye edilirken, Müslüman mahkûmlara nasihat vermesi için bir Nasihat Heyeti gönderiliyor. Bu Nasihat Heyeti neler söyledi bilinmez. Fakat çoğunluğunu cinayetle itham olunan Müslüman tutukluların oluşturduğu mahkûmlara hiç faydası olmadığı gibi, bilakis isyan daha da genişlemiştir. Aydın valisi bu konuda bilgi verirken; Müslüman tutukluların diğer tutuklular arasında fesat çıkardıklarını, tamamen tahliye edilmemeleri durumunda, tahliyesi kararlaştırılan gayrimüslim tutukluları öldürme tehdidi ile beraber, hapishânenin kapı ve pencerelerini kırarak hücumla geçtiklerini belirtmiştir. Vali, tutukluların hapishâneye zarar verdikleri gibi, iki güvenlik görevlisini de yaraladıklarını ifade etmiştir.

Aydın valisi, gelişen olaylar üzerine alınan tedbirlerden bahsederken; isyanın bastırıldığını, kırılan yerlerin tamir edildiğini, bu arada olayları tah-

³⁵ BOA., DH. MB. HPS., 107/38.

³⁶ BOA., DH. MB. HPS., 132/13.

³⁷ BOA., DH. MB. HPS., 109/32.

rik eden basının yayımına da son verildiğini dile getirmiştir. Bu arada vali, yapılanın ayrıcalıklı bir muamele olduğuna, bunun ise bölgedeki Müslümanların infialine yol açtığına dikkat çekmiştir. Vali, olayların daha fazla büyümemesi için Dahiliye Nezareti'ne de birtakım önerilerde bulunmuştur. Buna göre; henüz tahliye edilmemiş olan 21 adet gayrimüslimin serbest bırakılmasının, istenmeyen olaylara yol açabileceğinden, hem hapis-hânenin yoğunluğunu azaltmak, hem tahliye edilmeyi bekleyen gayrimüslimlerin herhangi bir olaya meydan vermeden çıkarabilmek, hem âdil bir muâmelede bulunmak, hem de Aydın İslâm halkının yeniden itibarını kazanmak için Müslüman mahkûmlar arasında iyi hal sahibi olanlarının da acilen affedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Burada bazı Müslüman mahkûmların da tahliye edilmesi konusunun dile getirilmesi, daha çok gayrimüslim mahkûmlara yönelik, hapis-hâne içinden veya halktan herhangi bir zarar verilmemesi kapsamında ele alınmış olması dikkat çekicidir.

İtilâf Devletlerinin, baştan beri hapis-hânelerden tutukluları çıkarması, Adliye, Dahiliye ve Harbiye nazırları tarafından zaman zaman eleştirilmesine ve Müslüman mahkûmların isyan etmesine rağmen bu konudaki tavırlarında hiçbir değişiklik meydana getirmemiştir. Özellikle 1920 yılı içinde bu konudaki tavırları daha da şiddetlenmiştir. Dolayısıyla bu tür girişimlere, yukarıdaki gruplara ek olarak, hapis-hâne idarecilerinin de tepkisinin arttığı görülmüştür. Maruz kalınan gurur kırıcı muâmele dolayısıyla, Hapis-hâneler İdaresi Mart 1920 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede, İtilâf Devletleri mensuplarının hapis-hânelere gelip zorla ve şiddetle mahkûmları alıp götürmelerinin, hem devletin hukuk ve haysiyetini rencide ettiğini, hem de kamu düzeninin bozulmasına yol açtığını belirtmektedir. Hapis-hâneler İdaresi, bu tarz mahkûm çıkarılması işine son verilip, hiç olmazsa çıkarılacak mahkûmların hükümetten talep edilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır³⁸. Bu yönde bir karar alındığına yukarıda değinildiği hatırlanırsa, buna pek uyulmadığı dikkat çekmektedir. Hapis-hâneler İdaresi, durumun nezaketine binâen hapis-hânelerdeki müdür veya diğer görevlilerin bir şey yapamadığını da dile getirdiği bu tezkeresinde, Adliye Nezare-

³⁸ BOA., DH. MB. HPS.,107/38, lef, 4.

ti'nin kendilerine, gelen İtilâf Devletleri mensuplarına engel olmayın diye yazılı bir emir göndermemesi dolayısıyla da işin olurlarına bırakıldığını, bunun ise ileride sorumluluk getireceği uyarısında bulunmuştur³⁹. Benzer uyarıları İstanbul valiliği de yapmış, tutukluların alınıp götürülmesinin hükümetin nüfûzunu etkilediğini ve kanun kuvvetinin hiçe sayıldığını belirtmiştir⁴⁰. Özellikle hapis-hânedeki gardiyanlar bu tür uygulamaların yanlışlığını ve engellenmesi gerektiğini sürekli üst makamlara başvurmak suretiyle dile getirmişler, hiç olmazsa tutukluların bir izin belgesi ile çıkartılması gerektiğini ısrarla vurgulamışlardır. Çünkü "*kuvvete karşı yapılacak bir şey olmadığı, kuvvetin hakka galip geldiği, cebr ve zor karşısında mahkûm vermeye mecbur olunduğu*"⁴¹ ifade edilmiştir. Bu ifadeler, görevlilerdeki psikolojik çöküntüyü, çaresizliği ve teslimiyeti ifade etmesi bakımından son derece önemlidir. Bu arada tutukluların çıkarılmasına engel olmak isteyen gardiyanlar olmuşsa da, İtilâf Devletleri mensupları gardiyanlara karşı zor ve şiddet kullanarak hakaret etmişlerdir⁴². Hatta bazı hapis-hâne görevlilerinin engel olma tavrı İtilâf Devletleri mensuplarını rahatsız etmiş, kendilerine engel olmaya çalışan görevlilerin cezalandırılmasını istemişlerdir. Nitekim, İtilâf Devletlerine mensup polislerden Mösyö Poine(?)'nin hapis-hâneye gelerek tutuklu alıp götürme isteğine buradaki görevliler karşı çıkınca, Fransa Cumhuriyeti Fevkalâde Komiserliği, Jandarma Umum Müdürlüğüne tehdit dolu ifadelerle, bunun bir daha tekrar etmemesi uyarısında bulunmuş ve tür davranışların kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir⁴³. İtilâf Devletlerinin hapis-hânelere yönelik müdahaleleri 1921 ve 1922 yıllarında da aynen devam ettiği, gerek tutukluların salıverilmesi gerekse davalarının bir an önce bitirilmesine yönelik baskılarının hiç azalmadığı dikkat çekmektedir⁴⁴. 1921 yılının sonlarına geldiği zaman ise, İtilâf Devletleri mensuplarına, sanki önceden giremiyorlarmış gibi, istedikleri zaman hapis-hânelere girip mahkûmları sorgulamak ve onların sorunları ile ilgilenmek için bir vesika verilmiştir. Bununla söz

³⁹ BOA., DH. MB. HPS.,107/38, lef, 5.

⁴⁰ BOA., DH. MB. HPS.,107/38, lef, 6.

⁴¹ BOA., DH. MB. HPS.,132/13, lef, 2; BOA., DH. MB. HPS.,127/42.

⁴² BOA., DH. MB. HPS.,132/13.

⁴³ BOA., DH. MB. MPS., 98/50.

⁴⁴ BOA., DH. MB. MPS.,132/22; BOA., DH. MB. MPS.,135/23; BOA., DH. MB. MPS.139/18.

konusu devletler hapishânelere girerken güya zorluk çekmemeleri hedeflenmiştir⁴⁵. Bu vesikanın bir öneminin olmadığından başka, artık bu yıllar Osmanlı Devleti'nin zaten olmayan varlığının iyice tükendiği bir dönemdir. Dolayısıyla İtilâf Devletlerinin gerek hapishânelere yönelik gerekse diğer konulardaki istekleri pervasızca devam etmiştir. Hatta öyle ki, ikâmet ettikleri evin kirasını, yakacak paralarını, araba, hamal ve nakliye ücretlerinin bile Osmanlı Devleti tarafından ödenmesini talep etmekteydiler. Zavallı Osmanlı hükümeti de, bu konuda paralarının olmadığını "*münasip bir lisanla*"⁴⁶ anlatmaya çalışıyordu.

İtilâf Devletlerinin hapishânelere zorla mahkûm çıkartmalarına, artık belki de son tepki denilebilecek çıkışları Jandarma Genel Kumandanı Mir-liva Ali Kemal Paşa yapmıştır. 22 Şubat 1922 tarihinde Dahiliye Nazırına hitaben yazdığı tezkerede dile getirdiği hususlar son derece dikkat çekicidir. Ali Kemal Paşa burada; adam öldürmek, hırsızlık yapmak gibi suçlardan mahkûm kişilerin, İtilâf Devletlerine ait askerlerin emriyle hapishânedan alınıp serbest kalmasının, Osmanlı başşehrinin asayişini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca toplum içindeki böyle zararlı kimselerin hak etmedikleri himayeye mazhar olmalarının, insanlığın vicdanında çok kötü akisler uyandırdığına dikkat çekmiştir. Adam öldürme suçundan mahkûm olmuş gayrimüslimlerin tahliye edildikten sonra, tekrar suç işleyerek bir aileyi yok ettiğini örnek gösteren Ali Kemal Paşa, böyle birisinin yeniden bırakılarak toplumun içine karıştığını, belki de bu şahsın yeni bir cinayete hazırlanmakta olduğuna temas etmiştir.

Jandarma Kumandanı tezkeresinde, İtilâf Devletlerinin çeşitli vesilelerle verdikleri sözleri tutmadıklarına da işaret etmiştir. Örneğin, İtilâf Devletlerinin, Osmanlı teb'asına ait davaların Osmanlı mahkemelerinde görüleceğini resmî olarak bildirmiş olmalarına rağmen, bu sözlerinde durmadıklarını, Hıristiyan mahkûmları "*hod behod*" hapishânedan çıkardıklarını dile getirmiştir. Böyle bir uygulamanın ise, hiçbir milletlerarası hukuka uygun olmadığı gibi, hukukun üstünlüğüne de hâlel getirdiğine işaret etmiş-

⁴⁵ BOA., DH. MB. MPS.135/21.

⁴⁶ BOA., DH. ŞFR.,98/341.

tir. Son olarak Ali Kemal Paşa Dahiliye Nezaretinden, serbest bırakılan söz konusu mahkûmların yeniden yakalanarak Osmanlı mahkemelerine iade edilmesini istemiştir⁴⁷. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırıldığı hatırlanırsa, bu olaydan yaklaşık sekiz ay önce, Osmanlı Devleti'nin son günlerini yaşadığı dönemde dile getirilen bu duygu ve düşünceler, Osmanlı Devleti açısından olsa olsa hoş bir sedâ olmuştur.

Sonuç

Mütarekeden kısa bir süre sonra İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin her kurumuna müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahalenin, bir yargı kurumu olarak mahkeme ve hapis-hâneleri de kapsamı bir başka anlam ifade eder. Çünkü hukukun dağıtıldığı bir yere karışmak, hak ve adalette ortaya çıkacak olumsuzluklardan da sorumlu olmayı gerektirir. Dolayısıyla İtilâf Devletlerinin İstanbul'a ayak basmalarından itibaren hesabını veremeyecekleri en önemli konuların başında, katil, canî, hırsız ve benzeri her türlü suçları işlemiş Hıristiyan mahkûmları zorla ve şiddetle hapis-hânelerden çıkarması gelir.

Osmanlı Devleti yetkilileri ise, işgal altındaki bir ülkede hapis-hânelere yapılan bu müdahalelere engel olamadıkları gibi, bazen de artan baskılar sebebiyle mahkûmları kendileri affetmek zorunda kalmışlardır. Böylece İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan İtilâf Devletleri ve onlara önemli ölçüde yardımcı olan İstanbul'daki Ermeni ve Rumlar, devletin egemenliğini, haysiyet ve şerefini hiçe saymışlar, memurlara çeşitli hakaretlerde bulunmuşlardır. Daha da kötüsü, her dönemde ve her şart altında geçerli olması gereken hukukun üstünlüğü prensibine, işgalci güç olarak İtilâf Devletleri en asgari seviyede dahi uymamışlardır.

⁴⁷ BOA., DH. MB. HPS., 136/43.